

Biannual Journal of
Metaphysical Investigations,
Vol.5, No. 10, Fall & Winter 2024-
2025, pp 203-236

Islamic Theism and Transhumanism¹

Mohammad Emdadi Masuleh;² Shirzad Peik Herfeh;³
Abdurrazzaq Hesamifar;⁴ Ahmad Ebadi⁵

Abstract

Over the past decade, the dialogue between science and religion has evolved significantly, particularly with the emergence of new technologies that complicate their interactions. Traditional discussions on science and religion have often centered on human biological and cognitive limitations, such as perception and memory. However, the transhumanist movement seeks to overcome these limitations, aspiring to elevate humans beyond their current state into a post-human stage. Transhumanism is a multidisciplinary movement that integrates scientific, technological, philosophical, and cultural efforts to surpass biological constraints, such as disease, aging, and mortality, while enhancing physical, emotional, and intellectual capacities. Recent advancements in bioengineering, biotechnology, nanotechnology, and biomedicine have improved the lives of individuals with debilitating

¹ . **Research Paper**, Received: 6/10/2024; Confirmed: 6/1/2025.

² . Ph.D. Candidate in philosophy, Imam Khomeini International University (IKIU), Qazvin, Iran. (m.emdadi90@gmail.com).

³ . Associate Professor of Philosophy, Department of Philosophy, Imam Khomeini International University (IKIU), Qazvin, Iran. (shirzad.peik@hum.ikiu.ac.ir).
(Corresponding author)

⁴ . Professor of philosophy, Department of philosophy, Imam Khomeini International University (IKIU), Qazvin, Iran. (ahesamifar@hum.ikiu.ac.ir).

⁵ . Associate Professor of Philosophy, Department of theology, University of Isfahan, Isfahan, Iran. (a.ebadi@theo.ui.ac.ir)

conditions, but they also serve as the foundation for technologies that could fundamentally alter human nature. This raises profound ethical questions regarding the potential misuse of such technologies. This research explores how Islamic doctrines address three key issues in the context of transhumanism: the nature of creation, the existential dimensions of humanity, and the quality of divine creation. While the Islamic concept of continuous creation and corrective interventions aimed at improving human conditions align with some aspects of transhumanism, fundamental differences emerge regarding these three core issues.

Keywords: Science and Religion, Cyborg, Islamic Anthropology, Posthuman, Methodology of Religious Studies.

Introduction

In today's rapidly evolving world, scientific progress continues to accelerate, while religion remains a significant cultural force. This has led to a new phase in the dialogue between science and religion. One of the latest discussions within this framework concerns the challenges and opportunities presented by the transhumanist movement in relation to religious worldviews. Transhumanism is a cultural and philosophical movement that advocates using technology to enhance human cognitive abilities and physical performance, pushing beyond our current biological and cognitive limits.

The desire to enhance the human body is not new; throughout history, societies have employed various techniques to improve physical capabilities. The transhumanist vision, however, is more radical. It is fundamentally Promethean, envisioning a future where humans evolve into post-humans—a fusion of human and machine—enabling individuals to take control of their own evolution. These post-humans would possess significantly enhanced cognitive and physical faculties, potentially achieve immortality, and be free from congenital and chronic illnesses.

Despite its ambitions, transhumanism has not fully addressed the ethical and philosophical concerns raised by thinkers across disciplines. Questions arise regarding how human enhancement technologies might reshape societies and redefine our understanding of humanity. What implications do these advancements have for human rights? Such concerns highlight the need for a comprehensive ethical framework—one that world religions, including Islam, could help develop. This ethical framework would serve as a guide for scientists, theologians, and policymakers, especially for those apprehensive about the societal impact of biotechnological advancements.

While there has been extensive research on how various religious traditions interact with transhumanist ideas, the Islamic perspective remains relatively underexplored. This article examines how Islamic thought, as expressed in its scriptures and teachings, aligns with or diverges from transhumanist views on creation, human nature, and divine craftsmanship. The central hypothesis is that transhumanist principles—rooted in notions of blind, purposeless evolution, a purely materialistic view of human existence, and the assumption that the human biological structure is flawed—stand in direct contrast to the Islamic worldview.

Conclusion

This study highlights how Islamic theology offers a foundation for engaging with the transhumanist discourse while also drawing attention to its fundamental limitations. Understanding the strengths and weaknesses of Islamic perspectives on transhumanism is essential for fostering meaningful dialogue on the future of human enhancement. The key findings of this research include:

1. **The Nature of Creation:** Transhumanism is deeply influenced by evolutionary theory, viewing human development as an unguided, biological process. In contrast, Islamic thought asserts that humans were purposefully created by God, following a divinely ordained plan. The Quran emphasizes that human beings are descendants of Adam, created through a natural yet intentional process by divine will.
2. **The Existential Dimensions of Humanity:** Transhumanism tends to reduce human existence to its physical and material aspects, often denying any spiritual dimension. In this view, eternal life does not require a soul; it is a matter of technological intervention. Islamic thought, however, places great emphasis on the soul as the core of human identity. Islam rejects this reductionist perspective, maintaining that the soul is immortal and that human existence extends beyond the limitations of the physical body. According to Islamic belief, the true essence of a person is revealed upon departing from the body.
3. **The Quality of Divine Creation:** Transhumanists argue that human biology is inherently flawed and advocate for its enhancement through modern science and technology. Conversely, Islamic thought holds that human beings are already a perfect creation of God, intricately designed in both body and soul. While Islamic teachings do not oppose technological advancements per se, such interventions must align with ethical principles that respect divine creation and avoid harm.

Overall, this study underscores the necessity of ethical guidelines in the ongoing conversation between transhumanism and religious worldviews. While transhumanist aspirations for human enhancement raise legitimate ethical and philosophical concerns, engaging with religious perspectives—such as Islam’s emphasis on divine purpose, the soul, and moral responsibility—can contribute to a more holistic understanding of human nature and its potential future transformations.

References

- Holy Quran, Translated by Muḥammad Mahdī Fouladvand.
- Ali, S. M. (2024). *Muslim, Not Supermuslim: A Critique of Islamicate Transhumanism*. *Religions*, 15(8), 975.
- Bostrom, N. (2014). *Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies*. Oxford University Press.
- Bostrom, N. (2005). *Transhumanist Values*. *Journal of Philosophical Research*, 30(Supplement), 3-14.
- Bouzenita, A. I. (2018). *The Most Dangerous Idea? Islamic Deliberations on Transhumanism*. *Darulfunun Ilahiyat*, 29(2), 201-228.
- Can, S. (2023). *Critique of Transhumanism’s Concept of Humans from the Perspective of Islamic Thought*. *Ilahiyat Studies*, 14(1), 107-131.
- Mercer, C., & Trothen, T. J. (Eds.). (2014). *Religion and Transhumanism: The Unknown Future of Human Enhancement*. Bloomsbury Publishing USA.
- More, M. (2013). *The Philosophy of Transhumanism*. In M. More & N. Vita-More (Eds.), *The Transhumanist Reader* (pp. 3-17). Wiley-Blackwell.
- Jung, D. (2022). *Transhumanism and Theological Anthropology: A Theological Examination of Transhumanism*. *Neue Zeitschrift für Systematische Theologie und Religionsphilosophie*, 64(2), 172-194.

دوفصلنامه علمی پژوهش‌های مابعدالطبیعی،
سال پنجم، شماره ۱۰، پاییز و زمستان ۱۴۰۳،
صص ۲۰۳-۲۳۶

خدااباوری اسلامی و فراانسان‌گرایی^۱

محمد امدادی ماسوله،^۲ شیرزاد پیک‌حرفه،^۳ عبدالرزاق حسامی‌فر،^۴ احمد عبادی^۵

چکیده

در دهه اخیر، گفتگو میان علم و دین وارد عرصه جدیدی شده و پیدایش فناوری‌های نوظهور بر پیچیدگی تعاملات علم و دین افزوده است. در مباحث پیشین علم و دین دست کم بر محدودیت‌های زیستی و شناختی (عملکرد ادراک و حافظه) انسان همواره تأکید می‌شد، اما جنبش فراانسان‌گرایی در صدد است این محدودیت‌ها را به منظور رساندن انسان به مرحله پساانسان برطرف کند. فراانسان‌گرایی یک جنبش علمی، فناورانه، فلسفی و فرهنگی است

۱. مقاله پژوهشی، تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۷/۱۵ تاریخ تایید علمی: ۱۴۰۳/۱۰/۱۷.

۲. دانشجوی دکتری فلسفه، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران.
(m.emdadi90@gmail.com)

۳. دانشیار گروه فلسفه، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران.
(shirzad.peik@hum.ikiu.ac.ir) (نویسنده مسئول).

۴. استاد گروه فلسفه، دانشگاه بین‌المللی امام خمینی (ره)، قزوین، ایران. (ahesamifar@hum.ikiu.ac.ir)

۵. دانشیار گروه فلسفه و کلام، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران. (a.ebadi@theo.ui.ac.ir)

که در تلاش است بر محدودیت‌های زیستی انسان (مانند بیماری، پیری و مرگ) غلبه کند و ویژگی‌های فیزیکی، عاطفی و فکری انسان‌ها، همانند ظرفیت‌های بدنی، هوشی و اخلاقی را تقویت کند. پیشرفت‌های بی‌سابقه در زیست‌مهندسی، زیست‌فناوری، نانوفناوری و زیست‌پزشکی، که می‌توانند زندگی افراد مبتلا به بیماری و آسیب‌های ناتوان‌کننده را بهبود بخشند، قادر خواهند بود به‌عنوان سنگ بنایی برای فناوری‌هایی باشند که می‌توانند انسان‌ها را ارتقاء بخشند و ماهیتش را تغییر دهند. این نکته نگرانی‌ها را درباره نحوه سوء استفاده از فناوری‌های نوظهور افزایش می‌دهد. پرسش اصلی پژوهش حاضر این است که توان و ظرفیت اندیشه اسلامی در سه مسأله خلقت، ساحت وجودی انسان و کیفیت آفرینش الهی در مواجهه با جنبش فراانسان‌گرایی چیست؟ نظریه خلق مدام و مداخلات اصلاحی به‌منظور بهبود شرایط انسانی به‌شرط پای‌بندی به اصل ممنوعیت ضرر در اسلام را می‌توان از مزیت‌های فراانسان‌گرایی دانست. با وجود این، یافته‌ها با روش توصیفی-تحلیلی نشان می‌دهد که مبانی تفکر اسلامی و فراانسان‌گرایی در سه مسأله مذکور هم‌خوانی ندارند.

واژگان کلیدی: علم و دین، سایبورگ، انسان‌شناسی اسلامی، پسانسان، روش‌شناسی

دین‌پژوهی.

۱. مقدمه

در دوره معاصر، با توجه به پیشرفت‌های علمی روزافزون و به‌دلیل آنکه دین همچنان یک نیروی فرهنگی مهم است که بر بسیاری از گفتمان‌های عمومی تأثیر می‌گذارد، گفتگوی میان علم و دین وارد مرحله جدیدی شده است. یکی از جدیدترین عرصه‌های بروز این گفتگو، ظرفیت‌ها و چالش‌های جنبش فراانسان‌گرایی در مواجهه با جهان‌بینی دینی است. فراانسان‌گرایی جنبشی فرهنگی-فلسفی است که معتقد است انسان باید از طریق فناوری به اصلاح و تقویت قوای شناختی و عملکرد بدنی خویش پردازد و توانایی‌ها و ظرفیت‌ها را فراتر از محدودیت‌های زیستی (بیولوژیکی) و شناختی فعلی گسترش دهند. ایلان ماسک

(Elon Musk)^۱ -یکی از حامیان اصلی پروژه فرار انسان‌گرایی- در سخنرانی اجلاس حکومت جهانی (World Government Summit) در دوی (۲۰۱۶) گفت مردم باید به سایبورگ‌ها (cyborgs) (موجوداتی که نیمه انسان و نیمه ماشین هستند) تبدیل شوند تا در عصر هوش مصنوعی همچنان موضوعیت داشته باشند. از نظر او، ادغام هوش زیستی (biological) و هوش ماشینی برای اطمینان از ارزش‌مند ماندن ما به لحاظ اقتصادی امری حیاتی است. بلافاصله پس از آن، ماسک شرکت نیورالینک (Neuralink) را با هدف اتصال مستقیم رایانه‌ها به مغز انسان تأسیس کرد. او قصد داشت این کار را با فناوری‌های نوظهور انجام دهد. به همین روی، او از فناوری توری عصبی (neural lace) استفاده کرد که هدفش کاشت (ایمپلنت) (implant) الکترودهای کوچک در مغز به منظور قابلیت‌های محاسباتی مستقیم است.^۲ توری عصبی به‌عنوان جدیدترین محصول مهندسی نوین، یک فناوری غیرتهاجمی (non-invasive) (بدون ورود در حفرهٔ بدنی یا رسوخ در پوست) جدید است که پیام‌های (سیگنال‌های) الکتریکی مغز را ضبط و ارسال می‌کند (Marsh, 2018, p. 1). به کارگیری رابط‌های مغز و رایانه (brain-computer interfaces) انگارهٔ جدیدی نیست. در حال حاضر، اشکال مختلفی از رابط‌های مغز و رایانه (از انواعی که بالای سر قرار می‌گیرند و پیام‌های مغز را اندازه‌گیری می‌کنند تا دستگاه‌هایی که در بافت مغز شما کاشته می‌شوند) وجود دارند. آنها عمدتاً عمکردی یک‌سویه (one-directional) دارند که رایج‌ترین کاربردشان، فراهم کردن امکان مهار حرکت و ابزارهای ارتباطی برای افراد مبتلا به آسیب مغزی است. در این موارد اندام‌های فیزیکی و نظام‌های شناختی به وسیلهٔ پیام‌هایی که صرفاً از ناحیهٔ یک رایانه ایجاد می‌شود، تحریک می‌شوند. در سال ۲۰۱۷ بیل کوچوار (Bill Kochevar) که از زیر گردن فلج شده بود دست خود را با استفاده از این پیام‌ها حرکت داد. وی از طریق کاشت‌های الکتریکی در قشر حرکتی مغزش و حسگرهایی که در

ساعدهش قرار داده شده بود توانست ماهیچه‌های بازو و دستش را در پاسخ به پیام‌های مغزش، که توسط رایانه رمزگشایی می‌شوند، حرکت دهد (Marsh, 2018, p. 1).

برنامه‌های ماسک بلندپروازانه‌تر از این است. او می‌خواهد از رابط‌های مغز و رایانه در یک ظرفیت دوسویه (bi-directional) استفاده کند. به نحوی که اتصال به این ابزارها می‌تواند ما را باهوش‌تر کند، حافظه‌مان را بهبود بخشد، به تصمیم‌گیری‌مان کمک کند و در نهایت باعث گسترش ذهن انسان شود. شاید در نگاه اول چنین به نظر برسد که طرح ماسک به‌منظور تقویت و بهبود آن دسته از افرادی است که توانایی‌های بدنی-حرکتی و ذهنی-شناختی پایین‌تری نسبت به معیارهای معمول انسانی دارند. اما ماجرا پیچیده‌تر از آن است. برخی معتقدند که اهداف [طرح] ماسک از تقویت شناختی، بر افراد سالم یا توانا تمرکز دارد؛ زیرا او از [قدرت گرفتن] هوش مصنوعی و رایانه‌هایی احساس نگرانی دارد که در نهایت از انسان‌هایی که آنها را ساخته‌اند، باهوش‌تر می‌شوند. از این‌رو، ماسک خواهان تقویت انسان‌ها متناسب با فناوری‌های نوظهور است. علاوه‌براین، «ماسک قصد دارد مستقیماً به درون [اطلاعات] مغز دسترسی داشته باشد تا افکار را بخواند و عملاً جریان سازوکارها (مکانیسم‌ها) با دامنه [عملکردی] پایین مانند صحبت کردن یا ارسال پیام را برای انتقال افکار [بدون اطلاع انسان] دور بزند». پرسش و دغدغه‌ای که در اینجا مطرح می‌شود آن است که این چیزها آرمانی است که تحقق یا عدم تحقق آن در آینده مشخص می‌شود، اما آیا ماسک صلاحیت دارد در مورد آنها صحبت کند؟ آیا صرف تمرکز بر فناوری در جهت تقویت انسان که دغدغه ماسک و افرادی مانند اوست، توجیهی برای فعالیت در این عرصه است؟ آیا این مسیر بدون هیچ‌گونه مسأله یا مشکلی طی خواهد شد؟ یا نگاه صرفاً فناورانه برخاسته از برداشت ساده‌انگارانه‌ای از مسأله تقویت انسان است؟ آیا به لایه‌های زیرین و پنهان استفاده از چنین فناوری‌های توجه شده است؟ فرض کنیم به کارگیری فناوری‌های نوظهور در

تقویت انسان به گونه‌ای‌اند که سلامتی او را به خطر نمی‌اندازند. با وجود این، آیا بر پیامدهای این فناوری‌ها تسلطی داریم (Marsh, 2018, p. 1)؟^۳

پرسش اصلی مقاله آن است که خلاف و وفاق اندیشه اسلامی (آیات و روایات) با دیدگاه‌های فرانسان‌گرایی در سه مسأله خلقت، ساحت وجودی انسان و کیفیت آفرینش الهی چیست؟ فرضیه مقاله آن است که مبانی تفکر فرانسان‌گرایی آنجا که در سه مسأله مذکور به ترتیب مبتنی بر ایدئولوژی آفرینش‌گور و بی‌هدف، تقلیل ساحت وجودی انسان به بُعد مادی و مهندسی ناقص و معیوب ساختار زیستی انسان است با جهان‌بینی اسلامی همخوانی ندارند. روش پژوهش، توصیفی-تحلیلی است و داده‌ها از طریق جستجو در ادبیات و مباحث نظری تحقیق به دست می‌آیند. ساختار مقاله بدین ترتیب است: ابتدا مفهوم تقویت انسان از منظر فرانسان‌باوران را مورد بحث قرار می‌دهیم. در گام بعد، مبانی و اصول فکری جنبش فرانسان‌گرایی را بیان می‌کنیم. در پایان، از طریق اندیشه اسلامی به تحلیل و تبیین دیدگاه‌های فرانسان‌گرایی می‌پردازیم.

۲. پیشینه پژوهش

به‌رغم تحقیقات مفصل درباره گفتگوی ایجابی یا سلبی آموزه‌های برخی ادیان با جنبش فرانسان‌گرایی (برای نمونه، نک: Arvin, Green, and Peters, 2022; Mercer and Trothen, 2014; Mercer, Trothen, and Cole-Turner, 2021)، حجم این نوع پژوهش در ارتباط با جهان‌بینی اسلامی و فرانسان‌گرایی کم‌رنگ بوده است. روی جکسون (Roy Jackson) در کتاب *مسلمان و آبرمسلمان: جستجوی وجود کامل و آن سوی آن* (*Muslim and Supermuslim: The Quest for the Perfect Being and Beyond*) بر سنت اسلامی تمرکز می‌کند تا بفهمد چگونه اسلام می‌تواند با چالش‌های ناشی از جنبش فرانسان‌گرایی مقابله کند و به آنها پاسخ دهد (Jackson, 2020). سید مصطفی علی (Syed Mustafa Ali) در مقاله «مسلمان، نه سوپرمسلمان: نقدی بر اسلامی کردن فرانسان‌گرایی»

(Muslim, Not Supermuslim: A Critique of Islamicate Transhumanism) که با رویکردی انتقادی بر کتاب جکسون نوشته است، طرح جکسون در تبدیل مسلمان به ابرمسلمان را در راستای بسط برنامه استعماری غرب بر سنت‌های غیر غربی می‌داند (Ali, 2024). سییتهان جان (Seyithan Can) در مقاله «نقدی بر برداشت فرآیند گرایی از انسان از منظر اندیشه اسلامی» (Critique of Transhumanism's Concept of Humans from the Perspective of Islamic Thought) با تبیین مفهوم انسان از منظر فرآیند گرایی در پی نقد برداشت فرآیند گرایی از ماهیت انسان مطابق با آموزه‌های اسلام است (Can, 2023). سارا حجازی در مقاله «نوع بشر: بهترین ترکیب‌ها، مواجهه اسلام و فرآیند گرایی» (Humankind. The Best of Molds'—Islam Confronting Transhumanism) از طریق تحلیل مفاهیم اصلی اسلام همچون بشریت، بدن-جسم و... به دنبال تطبیق برخی اندیشه‌های اسلامی با انسان‌شناسی فرآیند گرایی باورانه است (Hejazi, 2019). آنکه ایمان بوزنیتا (Anke Iman Bouzenita) در مقاله «خطرناک‌ترین انگاره؟ تأملات اسلامی درباره فرآیند گرایی» (The Most Dangerous Idea? Islamic Deliberations on Transhumanism) به بررسی پیامدهای فکری و اخلاق زیستی جنبش فرآیند گرایی در مقایسه با دیدگاه اسلامی می‌پردازد (Bouzenita, 2018). مصباحی جمشید در مقاله «حیات و ممات انسان معاصر در تلاقی دین و تکنولوژی» به تفاوت‌های انسان دیندار و پسانسان در تبیین حیات و ممات انسان معاصر اشاره می‌کند (مصباحی جمشید، ۱۴۰۲). قربانی سی سخت و کریمی در مقاله «سیر تطور ترانسان گرایی در تاریخ علم و فلسفه از سده هفدهم تا بیستم» به کاوش در ریشه‌های تاریخی-فلسفی جنبش فرآیند گرایی در مدرنیسم و فلسفه جدید می‌پردازند (قربانی سی سخت و کریمی، ۱۴۰۱).

نوآوری پژوهش حاضر با آثار فهرست شده، تمرکز این پژوهش بر نحوه تعامل آموزه‌های اسلامی با جنبش فرآیند گرایی در سه مسأله خلقت، ساحت وجودی انسان و کیفیت

آفرینش الهی است. به دلایل زیر در این پژوهش نشان داده می‌شود که جهان‌بینی‌های اسلامی و فرارسان‌گرایی در مسائل مطرح شده اختلاف و ناهم‌تایی دارند:

یک. مبانی فرارسان‌گرایی در خلقت و فرایند رشد انسان مبتنی بر تکامل کور است، اما در اندیشه اسلامی، انسان‌ها محصول تکامل کور نیستند، بلکه به شکل کنونی خود توسط خداوند با هدفی برنامه‌ریزی شده و از پیش تعیین شده خلق شده‌اند.

دو. فرارسان‌باوران با تقلیل ساحت وجودی انسان به بُعد جسمانی و مادی به‌طور کلی هرگونه بُعد روحانی را انکار می‌کنند، اما جهان‌بینی اسلامی به بُعد روحانی ساختار وجودی انسان تأکید ویژه دارد.

سه. فرارسان‌باوران آفرینش انسان را مبتنی بر یک مهندسی ناقص و معیوب می‌دانند، اما در اندیشه اسلامی، انسان از هر جهت فعل و اثر خدا تلقی می‌شود و بدن انسانی هرگز آن‌طور که در جهان‌بینی مادی‌گرایانه دیده می‌شود، ناقص، معیوب و ناکامل دیده نمی‌شود.

۳. تقویت انسان

ارتقای (توان‌افزایی) انسان (human enhancement) به تغییر طبیعی (natural)، مصنوعی (artificial) یا فناورانه (technological) در بدن انسان به منظور افزایش توانایی‌های جسمی یا ذهنی اشاره دارد که حاصل آن بهبود توانایی‌های عمکردی و شناختی انسان مانند تقویت هوش، قدرت بدنی بالاتر، احیای سلامتی یا افزایش طول عمر است (Buchanan, 2019).

تقویت طبیعی با استفاده از امکانات طبیعی مانند رژیم غذایی، ورزش، مراقبه (meditation) یا آموزش برای بهبود توانایی‌ها یا سلامتی انجام می‌شود. به‌عنوان مثال، خوردن غذاهای سالم می‌تواند سیستم ایمنی فرد را تقویت و از بیماری‌ها جلوگیری کند. تمرین ذهن‌آگاهی (mindfulness) می‌تواند استرس را کاهش دهد و عملکردهای شناختی را تقویت کند. در تقویت مصنوعی از وسایل مصنوعی مانند پروتز، ایمپلنت، دستگاه یا دارو برای تقویت توانایی‌ها یا سلامتی فرد استفاده می‌شود. برای نمونه، فردی که یک عضو خود را از دست

داده است، می‌تواند از دست یا پای مصنوعی برای بازیابی تحرک و عملکرد استفاده کند. فردی که از درد مزمن رنج می‌برد، می‌تواند از تزریق داروی محرک نخاع برای مسدود کردن سیگنال‌های درد استفاده کند. ارتقای فناوری‌ها هم شامل به‌کارگیری ابزارهای فناوری‌مانند رایانه، ربات، هوش مصنوعی یا اینترنت برای گسترش توانایی‌ها یا سلامتی فرد است. به‌عنوان مثال، شخصی که می‌خواهد زبان جدیدی یاد بگیرد، می‌تواند از یک سکوی (پلتفرم) آنلاین یا یک برنامه برای دسترسی به دوره‌ها و معلمان استفاده کند. فردی که می‌خواهد حافظه یا خلاقیت خود را تقویت کند، می‌تواند از رابط مغز و کامپیوتر برای تحریک مناطق خاصی از مغز استفاده کند. در جایی که هر یک این انواع سه‌گانه ارتقاء با استفاده حداکثری از ظرفیت‌های موجود در جهت بازیابی یا بهبود (و به یک معنا جنبه‌های درمانی) عملکرد فیزیکی-ذهنی انسان مورد استفاده قرار می‌گیرند، مشکلی به‌وجود نمی‌آید، اما استفاده از فناوری همیشه چنین مسیری را طی نمی‌کند.

به‌طور کلی، دو خوانش متفاوت از معنای ارتقای انسان در ادبیات علمی وجود دارد. نخستین معنا با اصطلاح بهبود (improvement) ارتباط دارد. در این معنا، ارتقای یک انسان، بهبود اوست. ارتقاء هنگامی که به‌عنوان بهبود تعریف شود، انکارناپذیر است و بخشی ضروری از انسانیت ماست. ما برای بهبود عملکرد ذهنی خود به دانشگاه می‌رویم و برای حفظ سلامتی خود ۳ مگا می‌خوریم. مخالفان ارتقای انسان این معنا را در نظر ندارند. دومین معنای ارتقای انسان، با هنجارهای (norms) انسانی مرتبط است. این معنا خود به دو گونه تقسیم می‌شود. گونه نخست خاصیت درمانی یا تعدیل‌کننده دارد و از آن برای به‌حد معمول رساندن عمکردهای زیستی-شناختی انسان استفاده می‌شود. مثلاً پزشکان اریتروپویتین (erythropoietin) را برای مقابله با کم‌خونی ناشی از بیماری مزمن کلیوی تجویز می‌کنند. این یک استفاده درمانی از اریتروپویتین است که هدفش بازگرداندن گلبول‌های قرمز خون بیمار به سطوح طبیعی زیستی است. نوع دوم که می‌توان آن را ارتقای فراتر از هنجارهای

انسانی نامید شامل افزایش ظرفیت زیستی-شناختی انسان فراتر از هنجارهای انسانی است. در مثال قبلی، اریتروپویتین اهداف درمانی داشت، اما می‌توان از آن برای اهداف غیردرمانی نیز استفاده کرد. اریتروپویتین با افزایش سطح گلبول‌های قرمز به ورزشکاران مزیت‌های رقابتی برای آنها ایجاد می‌کند و سطوح بالاتر از حد طبیعی گلبول‌های قرمز استقامت بالاتری به آنها می‌دهد. در این معنا، اریتروپویتین وسیله‌ای برای افزایش فراتر از هنجارهای انسانی است (Agar, 2014, p. 19).^۴

۴. فراانسان‌گرایی

مفهوم انسان‌گرایی (اومانیزم) (humanism) که پس از رنسانس ظهور کرد، انسان را در مرکز توجه قرار می‌دهد، در مقابل، فراانسان‌گرایی به معنای فراتر رفتن یا عبور از انسان‌گرایی است که اساس آن بر ترویج علم و فناوری است. به باور فراانسان‌گرایان، ما از طریق علم خودمان را تکامل می‌دهیم و به مثابه نظام‌های زیست‌شناختی می‌فهمیم که به نحو فزاینده از طریق فناوری انعطاف‌پذیر و شکل‌پذیر (malleable) هستیم و مسیری را برای انسان‌ها باز می‌کنیم تا از محدودیت‌های زیستی فراتر رفته و به «بیش از انسان» (more than human) یا فراانسان تبدیل شوند. لذا، فراانسان‌گرایی را می‌توان به عنوان یک جنبش انسانی تعریف کرد که از ابزارهای فناورانه در چارچوب علم مدرن استفاده می‌کند تا انسان‌ها را قادر سازد از حالات شناختی، زیستی و روانی فعلی خود، که توسط تکامل آشکار شده است فراتر روند. از منظر فراانسان‌گرایی، هدف علم و فناوری رفع کمبودهای زیستی، ذهنی و روانی انسان و ارتقای معیارهای زندگی مردم به بهترین حالت ممکن است. افراد ممکن است به دلیل شرایط طبیعی مانند تولد همراه با معلولیت یا بیماری یا پیری از کمال جسمانی برخوردار نباشند، با حذف این موانع، انسان برای مدت طولانی‌تری جوان می‌ماند. هدف نهایی فراانسان‌گرایی، جلوگیری از بیماری، پیری و مرگ است (Jung, 2022).

لذا، فرانسوا باوران فناوری را به‌عنوان یک مرجع اساسی برای تحقق اهداف خود برای بشریت و جهان می‌دانند. به باور آنان، اگر با آینده‌نگری و برنامه‌ریزی کافی به پیشرفت فناوری ادامه دهیم و از اقداماتی که می‌تواند برای بشریت خطر آفرین باشد اجتناب کنیم، می‌توانیم حتی از دست‌نیافتنی‌ترین رویاها در زمینه بهبود زندگی در این سیاره پیشی بگیریم. نیک بوستروم (Nick Bostrom)، یکی از نظریه‌پردازان اصلی فرانسوا گرای، معتقد است پیشرفت فناوری یکی از عوامل کلیدی در دستیابی به دیدگاه فرانسوا گرایانه است (Bostrom, 2014, p. 10). مکس مور (Max More)، یکی دیگر از چهره‌های مهم این جنبش، تأکید دارد فناوری سنگ‌بنای پیشرفت اجتماعی و سیاسی است. او اعتقاد دارد فناوری نه تنها می‌تواند جامعه و اقتصاد را به سمت بهتر شدن تغییر دهد؛ بلکه می‌تواند مستقیماً بر تجربه انسان از طریق رشد جسمانی، شناختی و روانی نیز تأثیر بگذارد (More, 2013, pp. 3-4). از این رو، از نظر فلسفی، فرانسوا گرای مبتنی بر ارزش‌های انسان‌گرایانه سکولار و طبیعت‌گرایانه مدرن است که هدف نهایی آن استقلال انسان و حتی گذار به یک وضعیت پسانسانی است. بنابراین، فرانسوا گرای به‌عنوان یک جنبش فراتر از تلاش‌های فناورانه صرف در جهت غلبه بر محدودیت‌های زیستی است. بلکه ویژگی‌های ایدئولوژیکی خاصی را در خود جای داده است که بازتاب اومانیزم کلاسیک و روشنگری است. از منظر یانگ (Daekyung Jung)، خطر فرانسوا گرای در ایدئولوژی آن است تا خود فناوری آن. در اینجا ایدئولوژی، روش‌شناسی پیشرفت و کاربرد فناوری را تعیین می‌کند و می‌تواند فاجعه و موفقیت را به همراه داشته باشد (Jung, 2022, pp. 183-184). در نتیجه، اهداف و مقاصد فرانسوا گرای می‌تواند تأثیرات بسیاری بر حال و آینده انسان‌ها و جامعه داشته باشد که غایت آن رسیدن به پسانسان (posthuman) است.

۵. پسانسان

فرانس‌گرایی فهم خود از انسان را بر دو مفهوم استوار می‌کند: مفهوم «فرانس» و مفهوم «پسانسان». فرانس، انسانی در حال گذار است که از شرایط و ادراک انسانی فراتر می‌رود. به‌دیگر سخن، فرانس‌ها ویژگی‌های زیستی و شناختی پیشرفته‌تری نسبت به انسان‌های دارای ابزارهای فناورانه دارند. این مفهوم تأکید می‌کند که انسان از نظر ماهیت و ویژگی‌های خود از وضعیت موجود فراتر می‌رود. فرانس‌ها قصد دارند ظرفیت‌های رادیکال آینده را ببینند و برای آن برنامه‌ریزی کنند و از تمام گزینه‌های موجود برای بهبود خود استفاده کنند. آنها آماده هستند تا به‌نحو فعالانه تبدیل به پسانسان شوند. بنابراین، فرانس‌ها شکلی میانی و در گذار برای رسیدن به پسانسان تلقی می‌شود. پسانسان در فرانس‌گرایی، انسانی متعلق به آینده است که می‌تواند به‌عنوان موجودی زیستی یا نیمه‌زیستی در دنیای فیزیکی وجود داشته باشد. از نظر بوستروم، اصطلاح پسانسان حداکثر ظرفیت فعلی انسان را نشان می‌دهد که به‌طور افراطی هم از نظر ذهنی و هم از نظر جسمی گسترش می‌یابد (Bostrom, 2005, pp. 3-4). پسانسان‌ها که انسان‌های آینده در نظر گرفته می‌شوند، دارای ویژگی‌های بسیاری خواهند بود که به دلیل محدودیت‌های تحمیل‌شده توسط بدن نمی‌توانند آنها را ظاهر نمود. آنها بسیار بیشتر از مردم امروزی عمر خواهند کرد و احتمالاً می‌توانند در سیاره‌ای به غیر از زمین سکونت داشته باشند. به لطف تکامل فناورانه، پسانسان‌ها از بیماری، پیری یا حتی مرگ رنج نخواهند برد. نتیجه آنکه، پسانسان تلاش خواهد کرد تا با تبدیل انسان به ابرانسان از طریق علم و فناوری، تحقق انسانیت نسل ۲،۰ را ممکن سازد (Fuller, 2012, p. 2). لذا، پسانسان‌ها را باید سوژه‌های جدیدی در نظر گرفت که با بدن‌های فناورانه ایجاد شده‌اند. آنها را می‌توان به‌عنوان سایبورگ در نظر گرفت؛ به این معنا که شخصیت آنها پس از رهایی انسان از بدن زیستی‌شان به یک ربات تقریباً نابودنشده تبدیل می‌شود. فرانس‌باوران می‌خواهند انسان‌ها را به موجوداتی تبدیل کنند که می‌توانند با انتقال از جسم محدودیت‌آور و مشکل‌آفرین گوشتی، خونی و زنده به یک بدن مجازی یا مصنوعی بادوام‌تر و جاودانه‌تر

هر کاری را که می‌خواهند، انجام دهند. این هدف بزرگی است که فراانسان‌باوران از تبدیل انسان به پسانسان در جهت دستیابی به آنند.

۶. جهان‌بینی اسلامی و چالش‌های نوین

هدف این نوشتار به‌هیچ‌وجه مخالفت یا ایستادگی در مقابل پیشرفت‌های جدید نیست، بلکه کاملاً متعهد به بهبود شرایط انسانی توسط این فناوری‌های نوظهور است. نگاه این مقاله آن است که هیچ تضمینی نسبت به بهبود وضعیت انسانی توسط پیشرفت‌های فناورانه یا نبود آینده‌ای عاری از خطرات و جنبه‌های منفی وجود ندارد؛ زیرا همان فناوری‌های قدرتمندی که می‌توانند طبیعت انسان را بهبود بخشند، می‌توانند به روش‌هایی استفاده شوند که عمداً یا ناخواسته، آسیب‌های جبران‌ناپذیر به انسان وارد کنند یا به شکلی زندگی انسان را تضعیف و حتی از بین ببرند.^۶ تأکید این نوشتار بر به‌کارگیری درست و عقلانی از فناوری، توجه به عدم قطعیت در پیشرفت زندگی انسانی از طریق فناوری‌های نوظهور، نگاه پیشگیرانه نسبت به خطرات و به‌حداقل رساندن هزینه‌های آن و نیز تسهیل و هموارتر شدن مسیر دستیابی به شرایط بهتر برای انسان به‌وسیله توجه به ظرفیت‌ها و ملاحظات اصلاح‌نگرانه دینی-اخلاقی نسبت به ماهیت انسانی است تا از سقوط انسان و انقراض حیات هوشمند جلوگیری شود. لذا، با پیشرفت فناوری علمی، ظرفیت ما برای تغییر و تحول انسان افزایش می‌یابد. حال، اگر مرحله خاصی فرارسد که در آن برخی از انسان‌ها نتوانند از نظر طبقه‌بندی در دسته نوع انسان (هومو ساپینس) (*homo sapiens*) قرار بگیرند، دوره جدیدی از همزیستی بین انسان‌ها و پسانسان‌ها آغاز خواهد شد. بنابراین، الهی‌دانان، دین‌پژوهان و دین‌داران باید پیشاپیش درباره این امکان و چالش‌های نوظهور مربوط به آن فکر کنند.

۱-۶. هدف‌مندی خلقت انسان

مبانی فرانس‌گرایی در خلقت و فرایند رشد انسان مبتنی بر نظریه تکامل و تحت تأثیر فهم زیستی و روان‌شناختی این نظریه قرار دارد. هاکسلی (Thomas Henry Huxley) نظریه‌پرداز اصلی جنبش فرانس‌گرایی، از فرانس‌گرایی به‌عنوان تکامل انسان یاد می‌کند (Huxley, 1957, p. 17). فرانس‌باوران فرایند رشد طبیعی انسان را انتهای تکامل نمی‌دانند، بلکه، آن را صرفاً آغازگر تکامل در نظر می‌گیرند که مطمئناً قابل بهبود، ارتقاء و فراتر رفتن است. بوستروم و سندبرگ در این باره می‌نویسند: «بشریت در فرایند طبیعی موجود به پایان تکاملش نرسیده است. در مقابل، این وضعیت را باید به‌عنوان مرحله اولیه تکامل در نظر گرفت» (Bostrom and Sandberg, 2017, p. 218). با این حال، فرانس‌باوران می‌خواهند با قراردادن انسان‌ها در معرض فرایند تحول مبتنی بر فرایند تکاملی زیستی و طبیعی، از یک بدن زیستی به یک جسم زیستی-الکترونیکی، یک فرایند تکاملی مصنوعی را تحقق بخشند. دبه باور فرانس‌گرایان، سیر تکاملی انسان منجر به یک فرایند برنامه‌ریزی نشده و جهش‌های ناخواسته شده است؛ زیرا این تکامل بر پایه شرایط تصادفی و خارجی (به‌دور از اراده انسان) تعیین شده و تا به امروز انسان قادر نبوده در انتخاب طبیعی دخالت کند. بنابراین، یک فرایند تکاملی، که توسط مداخله انسان هدایت می‌شود، نه تنها به آینده‌ای برنامه‌ریزی شده‌تر منجر می‌شود، بلکه فرصتی را برای جلوگیری از پیامدهای ناخواسته فراهم می‌کند. انگاره تکاملی فرانس‌باوران آن است که تکامل، که تاکنون یک فرایند آهسته (تدریجی)، مهار نشده و غیرقابل پیش‌بینی بوده است، باید توسط انسان‌ها از طریق تکامل فناورانه، مدیریت و راهبری شود، نه آنکه منتظر حرکت و جهش طبیعی آن به سوی آینده بماند (Bostrom and Sandberg, 2017, pp. 218-219). مهندسی ژنتیک، ایمپلنت‌های تقویت‌کننده هوش، رایانه‌های سریع‌تر، رابط‌های هوشمندتر، شبکه‌های عصبی مصنوعی، شبکه‌های اطلاعات جهانی، واقعیت مجازی، هوش مصنوعی، علوم اعصاب، دستگاه‌های هوشمند، نانوفناوری و مولکولی، فناوری را قادر می‌سازد تا خود-تحولی (self-

transformation) انسان‌ها را محقق کند. در این نگاه، هنگامی که رابطه دین و تکامل در نظر گرفته می‌شود، فهم فرانسوا گرایبی از تکامل به گونه‌ای مدیریت می‌شود که خدا را نادیده می‌گیرد. در اینجا نظریه تکامل به یک موضع ایدئولوژیکی تبدیل شده که نقشی برای خدا قائل نیست. انگاره محوری فرانسوا گرایبی در نظریه تکامل آن است که فرایند تکاملی برای ظهور نوع کامل و قدرت‌مند انسان طراحی نشده است و بر مبنای یک پروژه یا طرح خاص عمل نمی‌کند، بلکه از طریق جهش‌های کور عمل می‌کند. در این دیدگاه، تصور رایج عدم امکان آشتی باور به خدا با تکامل است (Can, 2023, p. 14).

برخلاف دیدگاه فرانسوا گرایبی، در اندیشه اسلامی انسان موجودی است که توسط خداوند و در ارتباط نزدیک با خالق آفریده شده است. در این جهان‌بینی، انسان‌ها محصول تکامل کور و فرایند تصادفی نیستند، بلکه با هدفی برنامه‌ریزی شده و از پیش تعیین شده خلق شده‌اند. در آیات قرآن آمده است «آیا پنداشتید که شما را بیهوده آفریده‌ایم و اینکه شما به سوی ما بازگردانیده نمی‌شوید» (مؤمنون: ۱۱۵)، «چگونه خدا را منکرید با آنکه مردگانی بودید و شما را زنده کرد باز شما را می‌میراند [و] باز زنده می‌کند [و] آن‌گاه به سوی او بازگردانده می‌شوید» (بقره: ۲۸). از سوی دیگر، در قرآن آفرینش انسان به شکل کنونی خود توسط خداوند انجام گرفته است: «اوست کسی که شما را آن‌گونه که می‌خواهد در رحم‌ها صورت‌گیری می‌کند هیچ معبودی جز آن توانای حکیم نیست» (آل عمران: ۶) و «ای مردم از پروردگارتان که شما را از نفس واحدی آفرید و جفتش را [نیز] از او آفرید و از آن دو مردان و زنان بسیاری پراکنده کرد ...» (نساء: ۱). همچنین، در قرآن به‌طور صریح به آفرینش انسان از نسل آدم اشاره شده است که نشان می‌دهد پس از حضرت آدم، تمام نسل‌های بعد از او، از طریق فرایند طبیعی زاده شده‌اند. پرسش اصلی این است: آیا منشأ حضرت آدم، انواع پیش از او بوده یا آفرینش وی مستقل از آنان بوده است؟ برای پاسخ به این پرسش به این آیه توجه کنید: «در واقع مثل عیسی نزد خدا همچون مثل [خلقت] آدم

است [که] او را از خاک آفرید سپس بدو گفت باش پس وجود یافت» (آل‌عمران: ۵۹). این آیه به روشنی بر خلقت مستقل آدم اشاره دارد. زمانی این آیه قرآن معنا پیدا می‌کند که آدم مستقیماً از خاک و بدون پدر و مادر آفریده شده باشد. اگر حضرت آدم از طریق تکامل انواع پیش از خود به وجود آمده باشد، ناگزیر باید از طریق پدر و مادری باشد تا نسبش به نوع قبل برسد و منقطع نشود. با توجه به آیه مذکور، آفرینش انسان بی‌واسطه و مستقیماً و در نتیجه از خاک و بدون پدر و مادر بوده است.

اندیشمندان مسلمان هم در باب نظریه خلقت بی‌هدف نگاه‌های منتقدانه دارند. برای نمونه، علامه طباطبایی در تفسیر المیزان ذیل بحث درباره آیه ۲۱۳ سوره بقره می‌نویسد: آن دست آیات قرآن که به تاریخ بشریت اختصاص دارد نوع انسانی را آن نوعی قلمداد نمی‌کند که از نوع دیگری از انواع حیوانات و یا غیرحیوانات پدید آمده باشد (مثلاً از میمون درست شده باشد) و طبیعت، او را که در اصل حیوانی دیگر بوده با تحولات خود تحول داده و تکامل بخشیده باشد. بلکه نوعی است مستقل، که خدای تعالی او را بدون الگو از مواد زمین بیافرید. و خلاصه روزگاری بود که آسمان و زمین و همه موجودات زمینی بودند، ولی از این نسل بشر هیچ خبر و اثری نبود، آن‌گاه خدای تعالی از این نوع یک مرد و یک زن خلق کرد، که نسل فعلی بشر منتهی به آن دو نفر می‌شود. ... این بود خلاصه‌ای از تاریخ پیدایش بشر از نظر قرآن (طباطبایی ۱۳۷۴، ج ۲، صص ۲۲۵-۲۲۶). بنابراین، زمانی که آموزه‌های اسلامی درباره آفرینش انسان با برداشت فرانس‌گرایی مقایسه می‌شود، تفاوت‌های چشمگیری نمایان می‌شود. با این حال، برخی آموزه‌های علمی-تکاملی فرانس‌گرایی مزیت‌هایی دارند که در جهان‌بینی الهیاتی نیز قابل طرح و تأمل‌اند و یا آنکه جهان‌بینی دینی از طریق آن قابل به‌روزرسانی، اصلاح، تکمیل و تثبیت است. نظریه خلق مدام یکی از این آموزه‌هاست. مطالعات معاصر به‌وضوح نشان می‌دهند که فرایند تکاملی، ما را ملزم به بازبینی در فهم خود از رابطه مداوم خدا با جهان زیسته می‌کند. کاوش در نحوه شکل‌گیری ذهن ما

بر اساس خاستگاه تکاملی‌اش باید به‌عنوان محصول تلاش ما برای فهم خدا شناخته شود. وقتی امروز به تکامل فکر می‌کنیم، متوجه می‌شویم شیوه‌های هستی‌انسان، کنش‌ها و اشکال جدید رفتاری او در طول دوران تکاملی پدیدار شده‌اند. با در نظر گرفتن این موضوع، یک باورمند به خدا می‌تواند این انگاره را تقویت کند که خداوند موجودی دائماً آفریننده است. بنابراین، خداوند را می‌توان موجودی دانست که از طریق فرایند طبیعت به‌طور مداوم در حال آفرینش مخلوقات است. از سوی دیگر، در آموزه‌های اسلامی، وجود انسان‌ها با آفرینش مستقل و جدای از تطور نوع خود بوده است که روش تجربی فرانسوی‌گرای هرگز قادر به انکار و نفی آن نیست (نک: آدامز، ۱۳۹۹، صص ۱۶۲-۱۴۹).

۲-۶. انسان‌شناسی اسلامی

فرانسوی‌باوران با تقلیل ساحت وجودی انسان به بُعد جسمانی و مادی به‌طور کلی هرگونه بُعد روحانی را انکار می‌کنند. به باور آنها، برای دستیابی به زندگی بی‌نهایت نیازی به روح (soul) نیست. از آنجا که انتخاب طبیعی توانسته ساختار وجود را ایجاد کند، انسان از اجزای مختلفی تشکیل شده است و از آنجایی که در هیچ بخشی از بدن، جایی برای روح تعریف نشده، آنها نمی‌توانند تحت یک فرایند تکاملی قرار گیرند. فرانسوی‌گرایان معتقدند آنچه مردم از آن به‌عنوان روح یاد می‌کنند، ماده و انرژی است. آنها ماهیت انسان را با دیدگاه ماده‌باورانه تبیین می‌کنند و مدعی‌اند که هر چیزی که مربوط به انسان و جوهر آن است از ماده ساخته شده است. از منظر آنان، حالات انسانی مانند آگاهی، افکار، احساسات، ترس‌ها، امیدها، عشق‌ها و باورهای آنها، توسط تعاملات فیزیکی شکل می‌گیرد. در این فرایند، آنها به وجود ذهن، که محصول مغز است اهمیت می‌دهند تا وجود یک روح مطلق. بنابراین، رابطه روح و بدن انسان در الهیات به رابطه ذهن و بدن در فرانسوی‌گرایی تبدیل شده است (Lilley, 2013, p. 30). فرانسوی‌گرایان اعتقاد دارند، سازنده انسان، ذهن (mind) اوست.

آنچه آنها ذهن می‌نامند نیز محصول بدن است و خود آگاهی را فراهم می‌کند. لذا، فرانس‌گرایان - باوران ذهن را یک ساختار بدنی می‌دانند.

از منظر فرانس‌گرایی، پذیرش همه چیز به‌عنوان امری زیستی، انکار وجود روح به‌عنوان وجودی مجزا را نشان می‌دهد. با توجه به اینکه روح در الهیات سنتی بیانگر حیات و سیر تکامل پذیرفته شده است، می‌توان گفت بین این دو نگاه تفاوت وجود دارد. ادیان ابراهیمی شدیداً مخالف نگاه تک‌بعدی به ساحت انسانی هستند. انسان‌شناسی اسلامی به بُعد روحانی ساختار وجودی انسان تأکید ویژه دارد و تعریف فرانس‌گرایانه از انسان، یعنی تقلیل ساحت وجودی انسان به ماده را رد می‌کند. در اندیشه اسلامی، حقیقت روح آدمی با نابودی و فانی جسم از بین نمی‌رود، بلکه بنابر ماهیتش، فناپذیر است و در عالم دیگر به حیات خویش ادامه می‌دهد. از این منظر، انسان، جسم حاوی روح نیست، بلکه روحی است که به نحو موقت در بدن به‌عنوان ابزار آن قرار گرفته است. این روح جوهر اصلی و واقعی خویش را به‌هنگام ترک بدن به‌دست می‌آورد؛ چون آفرینش روح چنان است که مستقلاً می‌تواند به حیات خویش ادامه دهد. در این نگاه، روح ساختاری مغایر با ماده دارد و از این رو، اصول حاکم بر روح نیز با اصول حاکم بر خواص فیزیکی و شیمیایی ماده متفاوت است. لذا، در نگاه اسلامی، هویت انسانی را روح او تشکیل می‌دهد: «هویت و واقعیت یک چیز به صورتش بستگی دارد و نه به ماده»^۷. از این رو، شناخت دقیق انسان در گرو شناخت روح اوست (مطهری، ۱۳۸۷، ص ۲۰). همچنین، درستی و نادرستی بسیاری از باورهای دینی اسلامی همچون وحی، معاد، حیات برزخی، معجزه، توسل و... مرتبط با فهم از روح و تجرد آن می‌باشد (تروودی لاجیمی و همکاران، ۱۳۹۷، ص ۱۲۴). این اهمیت در شناخت انسان و ابعاد وجودیش را می‌توان در آیات و روایات و نیز نزد اندیشمندان مسلمان بارها دید:

الف. حقیقت انسان روح اوست: در آیات فراوانی به این امر تأکید شده که حقیقت وجودی انسان روح اوست: «پس وقتی آن را درست کردم و از روح خود در آن دمیدم...» (حجر:

۲۹)، «خدا روح مردم را هنگام مرگ‌شان به تمامی باز می‌ستاند» (زمر: ۴۲)، «هرگز کسانی را که در راه خدا کشته شده‌اند، مرده مپندار، بلکه زنده‌اند که نزد پروردگارشان روزی داده می‌شوند» (آل‌عمران: ۱۶۹). مقام و منزلت روح است که ما را از دیگر جانداران جدا می‌کند، به انسان برتری و شرافت می‌بخشد، قدرت و فعالیت‌های او از آن سرچشمه می‌گیرد (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج ۱۳، ص ۲۶۰؛ مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۱۲، ص ۲۵۲).

ب. ضرورت و اهمیت شناخت روح: برخی آیات بر شناخت نفس انسان که همان روح و حقیقت اوست تأکید دارند: «ای کسانی که ایمان آوردید از نفس خود مراقبت کنید...» (مائده: ۱۰۵)، «به‌مانند کسانی نباشید که خدا را فراموش کردند و در نتیجه آن، خویشتر خود را نیز فراموش کردند» (حشر: ۱۹)، «به‌زودی نشانه‌های خود را در طبیعت و در نفوس انسان‌ها به آنان نشان می‌دهیم تا برایشان روشن گردد که او حق است» (فصلت: ۵۳)، «در روی زمین و در نفوس شما انسان‌ها نشانه‌هایی برای کسانی که قصد دارند به خدا یقین پیدا کنند وجود دارد؛ آیا نمی‌بینید» (ذاریات: ۲۱-۲۰). امام علی (ع) در ترغیب به شناخت نفس می‌فرمایند: «بزرگترین نادانی، نادانی انسان در شناخت نفس خویش است» (تمیمی آمدی، ۱۳۹۵، ص ۱۹۰).

ج. سختی و دشواری شناخت روح: هستی و بن‌مایه اصلی موجودات به‌ویژه مجردات را تنها از طریق معرفت شهودی می‌توان شناخت و آنچه از طریق علم حصولی قابل درک است، ماهیت و مفهوم موجودات است. به‌دلیل آنکه بسیاری از انسان‌ها از معرفت شهودی بهره‌ای ندارند؛ لذا شناخت حضوری از روح میسر نمی‌شود. برخی از آیات دشواری شناخت موجودات مجرد از جمله روح انسان را چنین بیان می‌کند: «و درباره روح از تو می‌پرسند بگو روح از [سنخ] فرمان پروردگار من است و به شما از دانش جز اندکی داده نشده است» (اسراء: ۸۵). پیامبر اکرم (ص) در این باره می‌فرماید: «روح از عالم امر است، یعنی خلقتی اسرارآمیز دارد» (به‌نقل از: مکارم شیرازی، ۱۳۷۴، ج ۱۲، ص ۲۵۳). علامه طباطبایی ذیل

تفسیر آیه ۸۵ سوره اسراء که از مطلق روح پرسش می شود، مطلق روح (هر موجود غیر-مادی) را امر پروردگار تفسیر می کند که وجودی دفعی، غیرمکانی و غیرزمانی دارد (طباطبایی، ۱۳۷۴، ج. ۱۳، ص. ۱۹۷).

د. روح انسان مجرد دارد: برخی آیات بر مجرد نفس انسان دلالت دارند: «و به یقین انسان را از عصاره ای از گل آفریدیم. سپس او را [به صورت] نطفه ای در جایگاهی استوار (رَحِم) قرار دادیم. آن گاه نطفه را به صورت علقه (خون بسته) در آوردیم پس آن علقه را [به صورت] مضغه (چیزی شبیه گوشت جویده) گردانیدیم و آن گاه مضغه را استخوان هایی ساختیم بعد استخوان ها را با گوشتی پوشانیدیم آن گاه [جنین را در] آفرینشی دیگر پدید آوردیم آفرین باد بر خدا که بهترین آفرینندگان است» (مؤمنون: ۱۴-۱۲). در این آیه مراحل آفرینش انسان به ترتیب آورده شده است: ابتدا از خاک و سپس از نطفه خلق شده تا به مرحله ای که به صورت انسان پدیدار می شود و کامل می شود. در انتها می فرماید: جنین را در آفرینشی دیگر پدید آوردیم. که نشان دهنده این است که در این مرحله انسان به کمالی رسیده و ارزشی یافته است که پیش از این فاقد آن بوده است. لذا جوهر انسانی متفاوت از مراحل قبل است و چون مرحله قبلی جسم بوده، پس باید این جنبه، غیر از ماده و جسم باشد. به دیگر سخن، باید مجرد باشد و دلیل این بُعد غیرمادی است که انسان اشرفیت یافته و خداوند خودش را به دلیل آفرینش انسان تحسین کرده است. اگر این تحسین به دلیل جنبه و بُعد جسمانی و مادی انسان باشد، دیگر موجودات مادی هم از چنین ویژگی ای برخوردار بودند، در حالی که خداوند درباره آفرینش دیگر موجودات چنین فرموده است. این نشان از شرافت و ورای جسم و جسمانی بودن حقیقت آدمی است (حسن زاده، ۱۳۹۵، ص ۶۱).

علاوه بر اسلام، پیروان اکثر سنت های ابراهیمی برخلاف نگاه مادی انگارانه فرانسای گرای، مطابق با سنت فرهنگی به مفاهیم فراطبیعی دینی باور دارند. بسته به سنت، این عوامل با نام های مختلفی مانند خدا، روح، شیطان، جن و... شناخته می شوند. اعتقاد به چنین موجوداتی

بسیار رایج است. در یک نظرسنجی در سال ۲۰۰۸، ۶۸٪ از آمریکایی‌ها به وجود فرشتگان و شیاطین باور داشتند. این باور در میان شاهدان یهوه (۷۸٪)، مسیحیان انجیلی (۶۱٪)، کلیساهای پروتستان آفریقایی-آمریکایی (۵۹٪) و مومنون‌ها (۵۹٪) بود (Miller, 2008). عهد جدید وجود فرشتگان و شیاطین را تأیید می‌کند. عهد عتیق که هم برای مسیحیان و هم برای یهودیان معتبر است، وجود فرشتگان را تأیید می‌کند. مسلمانان وجود فرشتگان، شیاطین، ارواح و اجنه را قبول دارند. سنت‌های هندو و بودایی اغلب دارای دیوشناسی‌های مفصل هستند. وجود مفاهیم ضدشهودی در ادیان کوچکتری مثل وودوو، سانتریا، یوروبا، ادیان بومی چین و شینتو نیز پذیرفته شده است.

همچنین، برخلاف ادعای فرانسان‌گرایی در رد هرگونه باور فراطبیعی (از جمله روح)، تحقیقات دین‌پژوهی تجربی معاصر بر باورهای فراطبیعی توجه دارند. برای نمونه، علم شناختی دین (cognitive science of religion) که می‌کوشد شکل‌گیری، پذیرش، تقویت و انتقال مفاهیم و باورهای دینی را بر مبنای داده‌های مرتبط با چگونگی عملکرد ذهن و سازوکارهای شناختی آن تبیین کند، یکی از مهم‌ترین الگوهای دین‌پژوهی تجربی معاصر است. بخشی از مطالعات و پژوهش‌های این علم معطوف به پاسخ به پرسش‌هایی از این دست است: باورهای دینی انسان (باور به خدا، فرشتگان، ارواح، زندگی پس از مرگ و...) چگونه شکل می‌گیرد؟ انسان چگونه به هویات فراطبیعی باور پیدا می‌کند؟ چرا باورهای دینی در همه فرهنگ‌های بشری و همه دوره‌های تاریخی شیوع گسترده‌ای داشته است؟ برای مثال، جاستین برت (Justin Barrett) در تحقیقی تجربی نشان می‌دهد که کودکان پیش‌دبستانی «خدا» را منشأ و عامل طراحی در طبیعت می‌دانند (Barrett, 2007, p. 774). دבורا کلمن (Deborah Kelemen) طی یک پژوهش نشان داد که کودکان یک‌گرایش قوی در خصوص هدف‌مند دیدن جهان طبیعی دارند، حتی به گونه‌ای که والدین و معلمان - شان هرگز به آنها آموزش نداده‌اند (Kelemen, 2003). در پژوهشی این نتیجه به دست آمد

که باورهای دینی کلی یا عامیانه (general or folk religious beliefs) همچون باور به عوامل فراطبیعی (مثل خدا)، باور به ارواح، زندگی پس از مرگ، باور به وقایع معجزه آسا و... باورهایی اند که مردم عادی تقریباً در تمام فرهنگ‌ها به آنها اعتقاد دارند (Powell and Clarke, 2012, p. 458).

۳-۶. کیفیت آفرینش الهی

فرانسایان باوران ساختار زیستی انسان را مبتنی بر یک مهندسی ناقص و معیوب می‌دانند. آنها مدافع آزادی مورفولوژیکی (morphological freedom) (حق تغییر شکل بدن به دلخواه) هستند و معتقدند که ساختار معیوب بدن و مغز انسان باید با علم و فناوری مدرن جایگزین و تقویت شود. لذا، با استفاده از علم، فناوری و سایر ابزارهای عقلانی، در نهایت می‌توانیم به موجوداتی با ظرفیت‌های بسیار بیشتر از انسان‌های کنونی دست یابیم. فرانسایان باوران حتی می‌پذیرند که راه رسیدن انسان به ابدیت، از بین بردن بدن به دلیل ظرفیت‌های ناقصی است که دارد (More, 2013, p. 15). ادعای فرانسایان گرایان مبنی بر اینکه انسان‌ها معیوب، ناکامل و به اندازه کافی زیبا آفریده نشده‌اند تا جایگاهی را که شایسته آن است به دست آورند، در تضاد با آموزه‌های دینی است که خداوند انسان‌ها را ارزشمند، محترم و کامل آفریده است.

در باورهای خدا باورانه، انسان از هر جهت فعل و اثر خدا تلقی می‌شود. خداوند انسان را از خاک می‌آفریند و سپس به آنها روح می‌بخشد (طبق قرآن به انسان‌ها زندگی می‌بخشد) و با دقت انسان را در قالب جسم و روح شکل می‌دهد. بنابراین، در نگاه دینی، بدن هرگز آن‌طور که در جهان بینی مادی گرایانه دیده می‌شود، ناقص، معیوب و ناکامل دیده نمی‌شود. وقتی به طور خاص به اسلام نگاه می‌کنیم، می‌بینیم که هم انسان‌ها و هم جهان هستی به نحو تام و کامل آفریده شده‌اند و هسته اصلی این کمال، قدرت و اراده مطلق خداوند است.

بنابراین، تغییر نحوه آفرینش برای بهتر ساختن انسان، تصویری نیست که بتوان از منظر اسلام از انسان پذیرفت؛ زیرا: «...آفرین باد بر خدا که بهترین آفرینندگان است» (مؤمنون: ۱۴). از این رو، واضح است که دیدگاه فرانسوا گرایانه نسبت به خلقت انسان از منظر اندیشه اسلامی، غیرقابل قبول است.

در اسلام از آنجایی که خداوند برای انسان ارزش قائل است، او را گرامی‌ترین موجودات قرار داده و هر چیزی را در عالم هستی بر اساس نیازهای او سامان داده است: «و به راستی ما فرزندان آدم را گرامی داشتیم و آنان را در خشکی و دریا [بر مرکب‌ها] بر نشانیدیم و از چیزهای پاکیزه به ایشان روزی دادیم و آنها را بر بسیاری از آفریده‌های خود برتری آشکار دادیم» (اسراء: ۷۰). این سازگاری، نتیجه لطف خداوند به انسان است. علاوه بر این، طبق آیه «[که] به راستی انسان را در نیکوترین اعتدال آفریدیم» (تین: ۴)، به روشنی تأکید می‌کند که انسان در زیباترین شکل خلق شده است. از این منظر، انسان مقدس و در نتیجه بی‌نظیر تلقی می‌شود.

به باور سیتهان جان (جان، ۲۰۲۳، صص ۱۲۳-۱۲۴) ممکن است در مقام دفاع از نگرش فرانسوا گرایانه بتوان منظور از مفهوم «احسن تقویم» ذکر شده در آیه ۴ سوره تین را به ویژگی‌هایی از جمله توانایی بدنی، ایستادگی در راه رفتن روی دو پا، تناسب و هماهنگی اعضا، زیبایی ظاهری، نشاط و قدرت بدنی نسبت داد. اما باید گفت اگر منظور قرآن این ویژگی‌ها باشد که سایر موجودات زنده از نظر فیزیکی قوی‌تر از انسان هستند و می‌توانند برای مدت طولانی‌تری زنده بمانند. طراحی فیزیکی و برتری سایر موجودات زنده را نمی‌توان دلیل خوبی برای ارزش بیشتر یا کمتر آنها نسبت به انسان مطرح کرد. بنابراین، پذیرش مفهوم احسن تقویم به عنوان بهترین شکل از نظر ویژگی‌های فیزیکی، واقع‌بینانه و قانع‌کننده نیست؛ بلکه شناخت انسان‌ها به عنوان بهترین موجود را باید در باهوش بودن آنها جستجو کرد. اگرچه انسان‌ها از نظر جسمی ضعیف هستند، اما بدیهی است که موجوداتی

منحصر به فرد باهوش هستند و توانایی تفکر، تجزیه و تحلیل و استنتاج دارند. با این توانایی‌ها، انسان‌ها می‌توانند بر همه موجودات دیگری که از نظر جسمی قوی‌تر هستند، غلبه کنند و بر آنها مسلط شوند. در واقع انسان‌ها از طریق ابزارها، تجهیزات و فناوری‌هایی که خلق کرده‌اند، توانستند از طبیعت بهره ببرند. زیبایی‌شناسی، همدلی، تقوا و اخلاق از دیگر جنبه‌هایی است که ممکن است نشان دهد انسان در رأس آفرینش قرار دارد. اسلام به تقوای مردم توجه داشته است تا خصوصیات جسمانی آنها و برتری را بر تقوا قرار داده است: «ای مردم ما شما را از مرد و زنی آفریدیم و شما را ملت ملت و قبیله قبیله گردانیدیم تا با یکدیگر شناسایی متقابل حاصل کنید. در حقیقت ارجمندترین شما نزد خدا پرهیزگارترین شماست» (حجرات: ۱۳). بنابراین، دین اسلام با تأکید بر ضعف جسمانی انسان، درکی از تکامل اخلاقی ارائه می‌کند، در مقابل درک فرآینسان‌گرایانه از کمال جسمانی.

از سوی دیگر، از این بحث شد که مداخله هستی‌شناختی نسبت به «انسان» از طریق توسعه فناوری را می‌توان به‌عنوان دخالت در رمز و رازهای خلقت و ایجاد انسانی کامل‌تر از خلقت مدنظر خداوند به‌شمار آورد؛ اما باید توجه داشت که چنین مداخله‌ای تا آنجا که وفادار و پای‌بند به اصل ممنوعیت ضرر در اسلام باشد، لزوماً هم به‌معنای مخالفت با خلقت و قدرت مطلق الهی تلقی نمی‌شود.^۸ بسیاری از افراد زندگی را با ناتوانی‌های مادرزادی شروع می‌کنند. الهیاتی که با واقعیت زندگی منطبق نباشد و در جهت برطرف کردن نیازهای انسانی، مابه‌ازای خارجی نداشته باشد، هیچ‌گاه مورد پذیرش انسان نخواهد بود؛ زیرا غیرواقعی است. امروزه با مداخله در رحم مادر می‌توان از بسیاری از بیماری‌ها پیشگیری کرد. روشن است که انجام این کارها به‌معنای دخالت در کار الهی نیست؛ بلکه تلاشی است برای فهم سختی میلیون‌ها نفری که با معلولیت متولد شده‌اند و به‌دنبال راه‌هایی برای بهتر زندگی کردن هستند. در چنین حالتی، اگر با این تصور عمل کنیم که خداوند همه چیز را بی‌نقص آفریده است،

برای بسیاری از افرادی که معلول به دنیا می‌آیند و بدن ناقصی دارند، امکان برقراری ارتباط مثبت با خداوند وجود نخواهد داشت.

روشن است که مداخلات اصلاحی که برای چنین افرادی انجام می‌شود نباید چنین تلقی شود که آنها به افرادی بهتر از آنچه خدا خلق کرده یا خواسته است، تبدیل شده‌اند؛ زیرا این کم‌توانی‌ها ممکن است عوامل متعددی داشته باشند: مثل عوامل دوران بارداری مثل سوء تغذیه در مادر، عوامل ژنتیکی، قرار گرفتن در معرض اشعه‌های مختلف، انجام ندادن معاینات بارداری، بارداری در سنین بالا، مصرف داروها، برخی از بیماری‌های مادر، مصرف دخانیات و سیگار، مواد مخدر و الکل، مشکلات و عوامل هنگام زایمان مثل زایمان غیربهداشتی، زایمان طولانی یا ضربات وارده هنگام تولد به نوزاد و... پس از آنکه خداوند جهان و انسان را از هیچ آفرید، قوانینی را برای عملکرد جهان و انسان وضع کرد. این قوانین را تا زمانی که بشریت در راستای خواست خدا ادامه می‌دهد، باید به‌عنوان قوانین تغییرناپذیر پذیرفته شود. از این رو، می‌توان دیدگاه معقول‌تری در نظر گرفت که کاستی‌های ذاتی انسان در چارچوب قوانینی که خداوند تعیین کرده است، بدون اینکه با خلقت کامل همراه باشد، برطرف می‌شود. در غیر این صورت، تمام پیشرفت‌های مربوط به انسان‌ها به‌عنوان امری الوهی (خدایی) لحاظ می‌شود و این منجر به نقطه گسست در رابطه بین انسان و خدا می‌شود. نتیجه آنکه، از میان فناوری مهندسی مداخلات اصلاحی و دستاوردهای نوین آن در زمینه‌های گوناگون و توجه به قاعده لاضرار باید گفت در مواردی که این علم بتواند در خدمت بشریت استفاده شود و حقوق فردی و اجتماعی انسان‌ها را نادیده نگیرد، از علوم مفید، ثمربخش و کارآمد به‌شمار می‌آید و مغایرتی با قاعده لاضرار نیز نخواهد داشت.

۷. نتیجه

فراانسان‌گرایی شیوه‌ای است از تفکر درباره آینده که بر این فرض استوار است که نوع بشر در شکل کنونی خود به پایان رشد و تکامل نرسیده است؛ بلکه تکامل انسان کنونی مرحله

نسبتاً اولیه از این رشد را نشان می‌دهد. این جنبش نوعی فلسفه زندگی است که به دنبال تداوم و تسریع تکامل زندگی هوشمند فراتر از نوع انسانی فعلی و کاستن از محدودیت‌های انسانی با استفاده از علم و فناوری است که توسط اصول و ارزش‌های ارتقاء دهنده زندگی هدایت می‌شود. در این پژوهش نشان داده شد که از طریق مبانی الهیات اسلامی می‌توان باب گفتگوی جدیدی میان فرانس‌گرایی و تفکر اسلامی گشود. در این مسیر، توجه به ظرفیت‌ها و محدودیت‌های اندیشه اسلامی در مواجهه با فرانس‌گرایی از اهمیت خاصی برخوردار است؛ زیرا امکان دستیابی به یک جهان‌بینی جامع‌تر را فراهم می‌کند. نتایج این پژوهش به شرح زیر است:

۱. مبانی فرانس‌گرایی در خلقت و فرایند رشد انسان مبتنی بر نظریه تکامل و تحت تأثیر فهم زیستی و روان‌شناختی این نظریه قرار دارد. در اندیشه اسلامی، انسان موجودی است که توسط خداوند و در ارتباط نزدیک با خالق آفریده شده است. در این جهان‌بینی، انسان‌ها محصول تکامل کور نیستند، بلکه به شکل کنونی خود توسط خداوند با هدفی برنامه‌ریزی شده و از پیش تعیین شده خلق شده‌اند. از سوی دیگر، در قرآن به‌طور صریح به آفرینش انسان از نسل بنی‌آدم اشاره شده است که نشان می‌دهد پس از حضرت آدم، تمام نسل‌های پس از او، از طریق فرایند طبیعی زاده شده‌اند.

۲. فرانس‌باوران با تقلیل ساحت وجودی انسان به بُعد جسمانی و مادی به‌طور کلی هرگونه بُعد روحانی را انکار می‌کنند. به باور آنها، برای دستیابی به زندگی بی‌نهایت نیازی به روح نیست. جهان‌بینی اسلامی به بُعد روحانی ساختار وجودی انسان تأکید ویژه دارد و تعریف فرانس‌گرایانه از انسان، یعنی تقلیل ساحت وجودی انسان به ماده را رد می‌کند. در اندیشه اسلامی، حقیقت روح آدمی با نابودی و فناي جسم از بین نمی‌رود؛ بلکه بنابر ماهیتش، فناپذیر است و در عالم دیگر به حیات خویش ادامه می‌دهد. از این منظر، انسان جسم حاوی روح نیست؛ بلکه روحی است که به‌نحو موقت در بدن به‌عنوان ابزار آن قرار گرفته است.

این روح، جوهر اصلی و واقعی خویش را به‌هنگام ترک بدن به‌دست می‌آورد؛ چون آفرینش روح چنان است که مستقلاً می‌تواند به حیات خویش ادامه دهد.

۳. فرانسوا باوران ساختار زیستی انسان را مبتنی بر یک مهندسی ناقص و معیوب می‌دانند. آنها معتقدند که ساختار معیوب بدن و مغز انسان باید با علم و فناوری مدرن جایگزین و تقویت شود. در اندیشه اسلامی، انسان از هر جهت فعل و اثر خدا تلقی می‌شود. خداوند انسان را از خاک می‌آفریند و سپس به آن روح می‌بخشد (طبق قرآن به انسان‌ها زندگی می‌بخشد) و با دقت انسان را در قالب جسم و روح شکل می‌دهد. بنابراین، در نگاه دینی، بدن هرگز آن‌طور که در جهان‌بینی مادی‌گرایانه دیده می‌شود، ناقص، معیوب و ناکامل دیده نمی‌شود. از سوی دیگر، باید توجه داشت که چنین مداخله‌ای تا آن‌جا که وفادار و پایبند به قاعده‌لاضرار در اسلام باشد، لزوماً هم به معنای مخالفت با خلقت و قدرت مطلق الهی تلقی نمی‌شود.

پی‌نوشت

۱. بنیان‌گذار و مدیر عامل تسلا (Tesla) و اسپیس‌اکس (SpaceX).
۲. توری عصبی سیستمی است که در بهبود قابلیت‌های هوش مصنوعی کاربرد دارد و دسترسی بهتری به مقادیر عظیمی از قدرت محاسباتی فراهم می‌کند.
۳. از آنجا که پاسخ به این پرسش‌های بنیادین در چارچوب مسأله مقاله حاضر نیست، بحث درباره این پرسش‌ها را به پژوهش‌های آتی محول می‌کنیم.
۴. از این‌رو، بین دو نوع ارتقاء تمایز وجود دارد: ارتقای معتدل (moderate) و ارتقای افراطی (radical). ارتقای معتدل انسان را به مرحله «بهبود» می‌رساند؛ در حالی که توجه به محدوده‌های انسانی دارد. به‌عنوان مثال، تلاش برای افزایش قد افراد مثلاً از ۱/۶۰ متر به ۱/۸۰، افزایش متوسطی خواهد بود؛ زیرا صرفاً مستلزم ایجاد یک انسان مانند برخی از انسان‌های دیگر است. پرسش هنگامی مطرح می‌شود که ارتقای انسانی تبدیل به ارتقای

افراطی شود و به موجب آن یک انسان و در نتیجه نوع انسان- متفاوت از انسان‌های موجود شود (Agar, 2014, p. 2). در معنای افراطی است که نگرانی‌هایی درباره ارتقای انسانی به وجود می‌آید و یکی از نمودهای آن بسط فرانسای گرای (transhumanism) است.

۵. انسانیت ۲٫۰ (Humanity 2.0) اصطلاحی است که به مفاهیم مختلف مربوط به استفاده از علم و فناوری برای ارتقاء یا اصلاح انسان‌ها اشاره دارد. مطابق این معنا از انسان، انسان‌ها می‌توانند محدودیت‌های زیستی خود را از طریق زیست فناوری، نانوفناوری، هوش مصنوعی و ابزارهای دیگر برطرف کنند و فراتر ببرند.

۶. این قرن شاهد طیف وسیعی از بحران‌های انسانی خودساخته بوده است که هر کدام تأثیرات عمیقی بر جامعه جهانی داشته است: تغییرات آب و هوا، جنگ و آوارگی، کاهش منابع، امنیت غذایی، تخریب محیط زیست، انقراض گونه‌های زیستی، تنش‌های اجتماعی و اقتصادی، گسترش بیماری‌ها و ...

۷. شیئیه الشیء بصورته لا بماده.

۸. بنابر قاعده نفی ضرر، هیچ کس حق ندارد بر خود و دیگر با هر گونه وسیله و بهانه‌ای ضرر برساند (کلینی، ۱۴۳۰ق.، ج ۱۰، ص. ۴۸۶-۴۸۵).

منابع

- قرآن کریم، ترجمه محمد مهدی فولادوند.
- آدامز، ر. ام (۱۳۹۹)، «فلسفه دین»، در دانشنامه فلسفه دین، ویراسته پل ادواردز، ترجمه انشالله رحمتی، تهران: سوفیا.
- ترودی لاجیمی، عابدین؛ محمد هادی یدالله پور و رضا کهساری (۱۳۹۷)، روح انسانی از دیدگاه قرآن، فصلنامه مطالعات قرآنی، ۳۷(۴)، ۱۴۹-۱۲۳.

- تمیمی آمدی، عبدالواحد بن محمد (۱۳۹۵)، *غرر الحکم و درر الکلم*، قم: مؤسسه فرهنگی دارالحدیث.
- حسن زاده، صالح (۱۳۹۵)، *حقیقت نفس و روح در قرآن و حکمت اسلامی*، پژوهشنامه معارف قرآنی، ۲۵(۳)، ۸۲-۸۲.
- طباطبایی، محمدحسین (۱۳۷۴)، *تفسیر المیزان*، قم: دفتر انتشارات اسلامی.
- قربانی سی سخت، خدیجه و محمدحسن کریمی (۱۴۰۱)، *سیر تطور ترانسان‌گرایی در تاریخ علم و فلسفه از سده هفدهم تا بیستم*، فلسفه علم، ۱۲(۲)، ۲۳۶-۲۱۵.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۳۰ق.)، *الکافی*، ج. ۱۰، قم: مؤسسه علمی فرهنگی دارالحدیث.
- مطهری، مرتضی (۱۳۸۷)، *حرکت و زمان در فلسفه اسلامی*، ج. ۱، قم: مؤسسه فرهنگی و اطلاع‌رسانی تبیان.
- مصباحی جمشید. پرستو (۱۴۰۲)، *حیات و ممات انسان معاصر در تلاقی دین و تکنولوژی*، فصلنامه انتظار موعود، ۲۳(۸۲)، ۱۰۷-۷۹.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۳۷۴)، *تفسیر نمونه*، ج. ۱۲، تهران: دارالکتاب الاسلامیه.
- Agar, N. (2014), *Truly human enhancement: A philosophical defense of limits*. MIT Press.
- Ali, S. M. (2024), Muslim, Not Supermuslim: A Critique of Islamicate Transhumanism. *Religions*, 15(8), 975.
- Arvin, G.; Green, B. P., and Peters, T. (Eds.). (2022), *Religious transhumanism and its critics*. Lexington Books.
- Barrett, J. L. (2007), Cognitive science of religion: What is it and why is it?. *Religion Compass*, 1(6): 768-786.
- Bostrom, N. (2014). *Superintelligence: paths, dangers, strategies*. Oxford University Press.
- Bostrom, N. (2005), Transhumanist values. *Journal of philosophical research*, 30(Supplement), 3-14.
- Bostrom, N., & Sandberg, A. (2017), The wisdom of nature: an evolutionary heuristic for human enhancement. In Dien Ho (Ed.),

Philosophical issues in pharmaceuticals: Development, dispensing, and use (pp. 189-219). Springer.

- Bouzenita, A. I. (2018), "The most dangerous idea?" Islamic deliberations on transhumanism. *Darulfunun Ilahiyat*, 29(2), 201-228.
- Buchanan, A. (2019), *Ethical issues of human enhancement. Institute for Ethics and Emerging Technologies*. access in: https://ieet.org/index.php/tpwiki/human_enhancement.
- Can, S. (2023), Critique of Transhumanism's Concept of Humans from the Perspective of Islamic Thought. *Ilahiyat Studies*, 14(1), 107-131.
- Fuller, S. (2012), *Preparing for life in humanity 2.0*. Springer.
- Hejazi, S. (2019), 'Humankind. The best of molds'—Islam confronting transhumanism. *Sophia*, 58(4), 677-688.
- Henig, Robin M. (2007, March 4), Darwin's God. *New York Times*. Available online: <https://www.nytimes.com/2007/03/04/magazine/04evolution.t.html>
- Huxley, J. (1957), *New bottles for new wine*. London: Chatto and Windus Publishing.
- Jackson, R. (2020), *Muslim and supermuslim*. Springer International Publishing.
- Kelemen, D. (2003), British and American children's preferences for teleo-functional explanations of the natural world. *Cognition*, 88(2), 201-221.
- Lilley, S. J. (2013), *Transhumanism and society: The social debate over human enhancement*. New York: Springer.
- Marsh, S. (2018, Jun 1), Neurotechnology, Elon Musk and the goal of human enhancement. *The Guardian*. Available online: <https://www.theguardian.com/technology/2018/jan/01/elon-musk-neurotechnology-human-enhancement-brain-computer-interfaces>
- Mercer, C., & Trothen, T. J. (Eds.). (2014), *Religion and transhumanism: The unknown future of human enhancement*. Bloomsbury Publishing USA.
- Mercer, C., Trothen, T. J., & Cole-Turner, R. (2021), *Religion and the technological future: An Introduction to Biohacking, Artiicial Intelligence, and Transhumanism*. Cham: Springer International Publishing.
- More, M. (2013), The philosophy of transhumanism. In Max More and Natasha Vita-More (Eds), *The Transhumanist Reader: Classical and*

Contemporary Essays on the Science, Technology and Philosophy of the Human Future (pp. 3-17), West Sussex UK: Wiley-Blacwell Publishing.

- Miller, T. (2008). Us religious landscape survey religious beliefs and practices: Diverse and politically relevant. Available online: <https://www.pewresearch.org/religion/2008/06/01/u-s-religiouslandscape-survey-religious-beliefs-and-practices/>
- Powell, Russell, and Steve Clarke. (2012), Religion as an evolutionary byproduct: A critique of the standard model. *British Journal Philosophy of Science*, 63(3): 457-486.
- Jung, D. (2022), Transhumanism and theological anthropology: A theological examination of transhumanism. *Neue Zeitschrift für Systematische Theologie und Religionsphilosophie*, 64(2), 172-194.